

**El *Decameró* català en la versió de 1429:
la novel·la de Bernat d'Ast (II, 2)**

A l'any 1429, o sia uns 80 anys després de l'aparició de l'obra original, era publicada probablement per dos traductors¹, els noms dels quals no ens han arribat, una versió catalana completa del *Decameró* de Giovanni Boccaccio.² Mario Casella, en un estudi valoratiu que fa de la mateixa, conclou:

È l'aderenza assoluta al pensiero nella sua attualità; non è la traduzione letterale, passività dello spirito che accetta la forma che gli sta innanzi; ma traduzione e interpretazione, cioè trapasso di un contenuto da una lingua in un'altra attuato nell'unità spirituale di chi lo rivive e lo ricrea. (1925: 404).

Objectiu doncs del present estudi és mostrar, mitjançant una minuciosa anàlisi comparativa de la novel·la de «Rinaldo d'Esti» (II 2), fins a quin punt sigui possible qualificar la versió catalana de recreació de l'obra mestra del gran escriptor italià. Abans, emperò, és convenient fer un breu esboç de les circumstàncies històrico-culturals que l'emmarcaren.

¹ «La versió catalana del *Decameron* sembla deguda a dos traductors, els quals, pel fet de residir a Sant Cugat del Vallès no hem de concloure que forçosament eren monjos del monestir d'aquella vila» (RIQUER 1980: 468-469).

² L'únic manuscrit de la versió que es conserva, amb data del 5 d'abril de 1429 a Sant Cugat del Vallès, fou editat per Jaume Massó i Torrents. Una publicació parcial, les vint novel·les de les dues primeres jornades, es troba en la col·lecció «Els Nostres Clàssics», VIII i XVII. Un estudi del manuscrit l'ofereix Caroline Brown Bourland: «Boccaccio and the 'Decameron' in Castilian and Catalan Literature», in: *Revue Hispanique* 12 (1905), 25-32.

1. Catalunya i Itàlia

El 1282 els sicilians es rebel·len contra Carles d'Anjou - *i Vespri siciliani* - i ofereixen la corona al seu rival, el rei Pere III de la Confederació Catalano-Aragonesa, que molt aviat és coronat a la catedral de Palermo. Pocs anys després, el 1295, el seu successor, Jaume II, rep la investidura de l'illa de Sardenya. Aquests fets orientaren la política catalana vers el Mediterrani i Itàlia, marcant-se així una trajectòria cultural que culminarà en la cort napolitana d'humanistes de llengües italiana, catalana i castellana entorn d'Alfons V el Magnànim (1443-1458). Aquesta aproximació política explica el gran interès de Catalunya per la cultura italiana. «És una glòria per a la Catalunya medieval», comenta Carles Riba (*Els Nostres Clàssics VIII*, 1926: 13), «d'haver demanat la definitiva i gran influència literària a la Itàlia del Dant, del Petrarca i del Boccaccio». Andreu Febrer, algutzir d'Alfons el Magnànim, publica al mateix any 1429 la seva versió catalana completa de la *Divina Comèdia*.³

Pel que fa a Boccaccio, el més influent dels tres escriptors italians a Catalunya, cal tenir present un aspecte històrico-econòmic molt decisiu en la configuració del *Decameró*: el naixement i creixença d'una primera burgesia mercantil i bancària.

La rievocazione della civiltà italiana nell'autunno del Medioevo,

escriu Vittore BRANCA (1975: 134),

che si è rivelata nel *Decameron* grandiosa e suggestiva, trova uno dei suoi centri più vivi e affascinanti nella serie di avventurosi e mossi affreschi in cui si riflette la ricchissima vita mercantile fra il Duecento e il Trecento.

³ Sobre altres versions catalanes de les obres d'aquests tres grans italians, v. RIQUER 1980: 467-470.

Aquesta burgesia ocupa el lloc molt central en l'obra mestra de Boccaccio:

Isolata ancora nell'opera di Dante in un cerchio di aristocratico disprezzo per «la gente nova e i subiti guadagni», ignorata come inferiore o estranea dalla raffinata esperienza del Petrarca, [...] questa società irrompe nella «commedia umana» del *Decameron* (BRANCA 1975: 135).

I paral·lelament a Itàlia, també a Catalunya neix i es desenvolupa tot un estament mercantil:

En Cataluña,

escriu Santiago SOBREQÜÉS (1972: 157),

ya en tiempos de Jaime I existían opulentos mercaderes [...] que contribuyeron a financiar las conquistas de Mallorca y Valencia,⁴ que gozaban de predicamento en la Corte y gran consideración social [...]. Durante el mismo reinado conocemos muchos detalles sobre las operaciones mercantiles realizadas por estos catalanes en tierras lejanas (Sicilia, Oriente, Berbería, etc.), con movilización de respetables capitales [...]. Muchos mercaderes derivaron hacia el comercio del dinero, practicado en el ámbito de su propia ciudad. Surgieron entonces los *cam-biantes o cambiadores* [...].

El cisma d'Occident (1378-1417) distancià aquesta burgesia catalana de la teocràcia eclesiàstica medieval i el Compromís de Casp (1412) i les guerres civils que el varen seguir, de la monarquia. Tots aquest esdeveniments crearen un clima espiritual suficientment secularitzat i escèptic com per a fer possible una recepció fecunda i creadora de la gran obra de Boccaccio:

⁴ Portades a cap entre 1229 i 1245.

Le forme accidentali e transitorie, gli aspetti esteriori e appariscenti della società catalana, quale s'era affermata in quei primi decenni del secolo XV, erano riflessi nella comedia umana del Boccaccio (CASELLA 1925: 408).

2. El tema de la novella de Rinaldo d'Esti (Decameró II 2)

La novella de Rinaldo d'Esti mostra en la seva estructura un motiu bàsic: un vianant és salvat de la situació greu, en què havia incorregut d'una manera imprevista, per una dona hospitalària que el converteix en hoste privilegiat i que acaba per obrir-li els braços i el cor. Marcus LANDAU (1884: 8-9) suggereix que Boccaccio podria molt bé haver-se inspirat, indirectament només gràcies a la tradició oral, en la primera part d'un dels contes de la col·lecció oriental del *Pantxatantra* (II 4).⁵ En realitat, el conte oriental i la novella de Boccaccio no tenen res de comú. El narrador d'aquell vol mostrar el poder d'un destí que tot ho predetermina i que està per damunt dels déus, concepció religiosa molt diferent de la del patrocini eficaç, en un àmbit emperò molt reduït, d'un sant Julià. La noia del conte oriental - tota una princesa - acull el protagonista per error i el rebutja i el fa marxar tan bon punt descobreix la seva vera identitat, una actitud radicalment distinta de la de la vídua alegre del *Decameró*. Posats a cercar paral·lelismes literaris, goso suggerir que tant la situació crítica d'un itinerant, com la protecció celestial, la preocupació per a crear un clima d'intimitat i confiança, com, en fi, tota una sèrie de detalls ben concrets com són el bany confortable, el sopar generós i els plaers en el llit d'una hostatgera esdevinguda acollidora, elements tots ells integrants de la novella de Boccaccio, són clarament constatables en l'episodi de Circe i Ulisses en l'*Odissea*:

⁵ HENRI HAUVETTE (1914: 230-231) accepta aquesta suposició.

i els dos aleshores en aquest nostre llit pugem, per tal que mesclant-nos en la colga i l'amor, ens puguem fiar l'un de l'altre (X 333-335).⁶

Però aquest motiu d'aventura i erotisme, del viatger salvat i acollit, està ingeniosament connectat amb un segon, nodrit per la pietat de l'Edat Mitjana, que li serveix de marc: el patrocini de sant Julià que empara i concedeix bon hostatge a tot vianant que se li encomana. Aquest sant Julià, d'enorme popularitat malgrat el desconeixement total que tenim de la seva biografia,⁷ és el protagonista d'una llegenda, segons la qual, esdevingut una mena d'Èdip medieval i complint fatídicament un presagi que li fou anunciat, mata els seus pares sense ser conscient de cometre un parricidi. A la vora d'un riu perillós es converteix en protector de vianants per tal d'expiar aquest crim.⁸

El lligam dels dos motius apareix ja en la introducció mateixa de la novella. Aquesta és una barreja «di cose catoliche e di sciagure e d'amore»,⁹ va dirigida, sobretot, als vianants «li quali per li dubbiosi paesi d'amore sono camminanti»,¹⁰ i insisteix, per altra banda, sobre la importància de la devoció a san Giuliano afirmant taxativament, que «chi non

⁶ Traducció de Carles Riba (1953).

⁷ «Julianus Hospitator, hl. [...] Büber; Ort und Zeit seines Lebens unbekannt.» *Lexikon für Theologie und Kirche*, V 1986: 1198.

⁸ Una excel·lent versió llatina d'aquesta llegenda ens la proporciona el gran predicador hagiògraf Jacob de Voràgine en la seva *Legenda Aurea XXX 4*. La versió és recollida en una de les col·leccions de les *Gesta Romanorum* (ÖSTERLEY, 18).

⁹ Les cites del *Decameró* són preses de l'edició que pertany a la col·lecció «La Letteratura Italiana. Storia e Testi», 8.

¹⁰ Que en la versió catalana esdevenen «aquells qui per lo pas d'amor caminen» (162, 25-26). Les cites d'aquesta versió corresponen al text de la col·lecció «Els Nostres Clàssics», VIII i XVII. Amb aquest incís Boccaccio ens insinua ja, d'entrada, el segon motiu, que és en realitat el bàsic, de la seva novella.

ha detto il paternostro di san Giuliano, spesse volte, ancora che abbia buon letto, alberga male».

3. El patrocini de Sant Julià en el Decameró

La narració pren doncs d'antuvi el to d'un *exemplum* medieval, narració edificant per a promoure la pietat i els bons costums dels lectors o dels oients. Rinaldo, el protagonista, que es considera a si mateix com un home de poca instrucció religiosa,¹¹ es professa un gran devot de san Giuliano:

[...] ho sempre avuto in costume camminando di dir la mattina, quando esco dell'albergo, un paternostro e una avemaria per l'anima del padre e della madre di san Giuliano, dopo il quale io priego Iddio e lui che la seguente notte mi deano buono albergo. (80).

Una llarga experiència de vianant, plena de risc, el confirma en aquesta convicció; malgrat els molts perills, dels quals sempre se n'escapa,

pur sono la notte poi stato in buon luogo e bene albergato; per che io porto ferma credenza che san Giuliano, a cui onore io il dico, m'abbia questa grazia impetrata da Dio. (80).

I en conseqüència, creu indispensable el mantenir-se fidel a aquesta pràctica devota.

Dintre aquest context, l'incident amb els lladres pren el caire d'un desafiament a la ferma convicció religiosa de Rinaldo: «e questa sera per avventura», li replica un dels bergants a Rinaldo que li acaba de confessar que havia resat aquell mateix dia el parenostre prescrit, «ve ne potrete avvedere chi meglio albergherà, o voi che detto l'avete, o io che

¹¹ «[...] io sono uomo di queste cose materiale e rozzo»; un home que en aquesta matèria no fila prim: «[...] e lascio correr due soldi per ventiquattro denari» (80).

non l'ho detto.» I després del robatori els malefactors s'acomiaden de llur víctima amb l'exclamació triomfal:

Va e sappi se il tuo san Giuliano questa notte ti darà buono albergo, ché il nostro il darà bene a noi. (81).

La situació de desemparament comporta, com a conseqüència lògica, una crisi de fe. L'affligit Rinaldo es queixa al seu sant Julià «dicendo questo non essere [= non esser degno] della fede che aveva in lui.» Però el narrador comenta: «Ma san Giuliano, avendo a lui riguardo, senza troppo indugio gli apparecchiò buono albergo.» I tot seguit, fa la presentació de la «donna vedova, del corpo bellissima quanto alcuna altra.» Un cert to d'ironia es fa intuitivament perceptible,¹² to que reapareix a la segona part de la novella quan Rinaldo, ja a recer, agraeix a Déu i a sant Julià la bona acollida dispensada,¹³ i ja d'una manera inequívoca, a la seva conclusió, quan feliç pel bon curs inesperat dels esdeveniments «Rinaldo, Iddio e san Giuliano ringraziando, montò a cavallo, e sano e salvo ritornò a casa sua.» Finalment, en el comentari obligat de l'auditori fictici, Boccaccio fa ressaltar, de bell nou, la ironia profunda de la facècia relatada. Per un cantó, itera per boca d'aquella «lieta brigata» la recomanació a ser devot d'un sant tan eficient,¹⁴ per l'altre, realça la qualitat singular de la gràcia rebuda, «della buona nocte che colei ebbe.» La perspectiva d'aquesta consideració final no és la de l'«agraciat»,

¹² «[...] l'arma del Boccaccio è l'allegre caricatura. Per giungere a queste forme e a queste intenzioni bisogna andare fino al Voltaire» (DE SANCTIS 1949: 282).

¹³ «[...] incominciò a ringraziare Iddio e san Giuliano che di sì malvagia notte, come egli aspettava, l'avevano liberato, e a buono albergo, per quello che gli pareva, condotto.» (83).

¹⁴ «[...] e la sua divozion commendata, e Iddio e san Giuliano ringraziati, che al suo bisogno maggiore gli avevano prestato soccorso.» (85).

sinó la de la dona.¹⁵ Aquest detall palesa la subordinació del motiu del patrocini respecte al motiu bàsic de la narració, que aquell només emmarca. Boccaccio és perfectament conscient del caire de crítica social de la seva càustica ironia: els comentaris del seu públic són fets mig d'amagat¹⁶ i amb somriure maligne¹⁷.

Ó Cuilleanáin defensa, en una monografia, la tesi que «en diversos casos forces sobrenaturals fan un paper real en el desenvolupament de la seva [de Boccaccio] novel·la» (1984: 209). Insisteix que el sobrenatural, actiu i ben estructurat, està present en el Decameró (210), i en conseqüència, refusa tota apreciació crítica d'aquesta obra com a mostra d'un pensament secularitzat. Donat, emperò, que la seva interpretació està molt lligada al mot aïllat sense tenir present el context immediat, ni el rerafons, ni altres connexions més remotes, possibles reveladores de l'autèntica accepció de les paraules, no resulta gens convincent en les conclusions. Aquesta unidimensionalitat interpretativa es fa molt evident, per exemple, quan Ó Cuilleanáin equipara, enlloc de contraposar, el llit calent, que la vídua ofereix a Rinaldo, amb el que ofereix el sant Julià de la *Legenda Aurea* a un pobre leprós, que se li apareix per miracle: «On [el llit de la vídua] el vianant glaçat és, a la fi, escalfat i tan ben abrigat com l'hoste de Julià» (1984: 220).

¹⁵ «Né fu per ciò [...] la donna reputata sciocca, che saputo aveva pigliare il bene che Iddio a casa l'aveva mandato.» (85).

¹⁶ «[...] quantunque cotal [=così] mezzo di nascoso si dicesse» (85).

¹⁷ «[...] sogghignando [=sorridente maliziosamente] si ragionava.» (85).

4. El patrocini de sant Julià en la versió catalana.

El traductor català amplifica considerablement el motiu religiós del patrocini. Després de la introducció a la novel·la, formulada d'acord amb el text original i abans de la presentació del protagonista, que anomena Bernat d'Ast,¹⁸ insereix una segona introducció per a deixar més clar que la narració de la novel·la està al servei de la devoció cristiana:

Per instruir vostres coratges a devoció, vos vull recomptar una novel·la par la qual hom acostuma de dir d'algunes persones qui escapen d'un gran perill: lo paternòster de Sent Julià ha dit aquest home ui [=avui]. E perquè cascú l'haja millor en devoció, vos comptaré com se seguí (163, 1-7).

El to de narració edificant, doncs, s'intensifica.

Segons les conviccions de Bernat d'Ast no són Déu i sant Julià els qui concedeixen el bon hostatge als devots sinó els pares d'aquest sant:

[...] jo he hagut totstems en costum de dir matins com camín e isc¹⁹ de casa, un paternòster e una Ave Maria per l'ànima del pare e de la mare de Sent Julià [...], los quals jo prec que la següent nit me donen hostel e em jaquesquen [= deixin] ben albergar (164, 13-18).²⁰

¹⁸ Modificada és també la localització de l'episodi novelesc. La dada «al tempo del marchese Azzo da Ferrara» esdevé per al lector català, simplement: «en lo marquesat de Ferrara» (163, 9).

¹⁹ O *isch*, del verb *eixir* (llatí: *exire*) = anar-se'n, sortir.

²⁰ En el text original, en canvi, llegim: «[...] dopo il quale [el parenostre resat] io priego Iddio e lui [sant Julià] che la seguente notte mi deano buono albergo.» (80). Una certa esmena compareix en la traducció quan, tot seguit, fidel a aquell text, fa dir al protagonista: «E per ço jo he ferma creença que Sent Julià, a honor de qui jo el dic [el parenostre], m'haja aquesta gràcia empetrada de Déu [la gràcia del bon albergatge]» (164, 22-25).

El desafiament irreligiós per part dels malefactors²¹ es fa més provocatiu gràcies a una formulació abreujada:

Jo m'he oït dir [la pràctica devota en honor de Sant Julià], mas quant és de mi jamés no el diguí e totstems he ben albergat; mas veurem anit [=aquesta nit] qui albergarà millor, o vós qui l'havau dit o jo qui no l'he dit. (165, 6-10).

I la crisi de fe del devot de sant Julià, en la seva anguniosa situació de víctima indefensa,²² pren relleu mitjançant una lleugera amplificació de l'original:

dolent-se [Bernat d'Ast] de sa desventura e clamant-se a Déu e a Sent Julià, dient que aquesta no era la fe que ell havia haguda totstems ab ell. (166, 27 - 167, 2).

Relativament fidel al text prossegueix el traductor: «E Sant Julià, havent esguard a ell e a sa bona devoció,²³ li aparellà bon hostal», i afegeix pel seu compte, maliciosament: «on ell hi trobà més que no cercava.» (167, 2-5). El lector descobrirà ben aviat el to sorneguer - molt en consonància amb el de Boccaccio - d'aquest afegitó, un cop esquinçat el vel que conferia a la novella l'aspecte pietós, obligatori, de l'*exemplum* medieval. I la fi, quan ja la ironia és palesa, el traductor

²¹ Els «hòmens lladres, o de mala vida e de vil condició» són qualificats de «monedés falsos» (= falsificadors de moneda, 163, 15-17). Es tracta d'una confusió del mot «masnadiari» de l'original, que té la clara accepció de lladres, bandits o bergants. D'italianisme podríem qualificar la traducció de «fante» per «infant» (164, 3; 165, 27; 166, 14; 169, 26 i 170, 2) com a sinònim de «vailet» (173,3 i 5). En l'italià el mot «fante», diferenciant-se de «fanciullo», pren ja en el segle XIV l'accepció de «garzone» i de «servo» (V. BATTISTI / ALESSIO 1951: 1595).

²² La versió catalana afegeix pel seu compte una pinzellada: el protagonista es troba a la intempèrie no sols en camisa sinó també «en bragues» (166, 4-5). Per altre cantó, retoca: no neva (Boccaccio: «nevicando tuttavia forte»), sinó que fa «gran vent» (166, 7).

²³ Objecte de la mirada del sant és en Boccaccio només «lui».

substitueix la breu al·lusió a l'agraïment del protagonista, envers el sant protector, amb tot un pietós testimoniatge propagandístic:

E per ço que nostra devoció sia millor en mossènher Sent Julià, vos notific la present història, per la qual sia a vosaltres manifest com ne pres [jo en vaig prendre = ho vaig observar] en aquest que en gran devoció havia Sent Julià. (173, 15-19).

En el comentari que segueix a la novella el traductor és molt fidel a l'original. Considera, emperò, supèrflues les reserves aparents amb què la colla fictícia aprova la conducta de la dona i converteix el seu somriure maliciós en rialla franca: «[...] de la bona nit que aquell havia haguda se raonaren burlant»²⁴ (II 7, 25-26).

No és d'estranyar l'interés del traductor pel motiu del patrocini de Sant Julià; aquest sant gaudia d'una veneració extraordinària a Catalunya:

El tenien per patró tots els qui s'havien de guanyar la vida anant per món sense vendre, ni comprar, ni treballar, ni tragar, i que fins a cert punt vivien de la voluntat pública. Els saltimbanquis, els músics i ballaires, els qui feien joc de mans, els captaires [...]. També invocaven sant Julià els qui feien ballar l'ós i d'altres bèsties ensinistrades. (AMADES I 1982: 449-450).

Es conserven invocacions al sant que reflecteixen molt exactament la mentalitat exposada per Boccaccio mitjançant el seu Rinaldo d'Esti: «Sant Julià beneït, / feu-me trobar net el llit.» (AMADES I 1982: 452). La confusió entre el sant Julià Hospitalari i el sant Julià màrtir a Brioude (Alvèrnia), representat

²⁴ Raonarse és evidentment comentar. Tant l'accepció, proposada per Alcover / Moll, de «disputar, barallar-se amb paraules» (9, 141) com la de Joan Coromines de «conversar» (VII, 101), resulten aquí inadequades.

com un caçador, a Catalunya com també a altres indrets,²⁵ incrementà considerablement la devoció popular al patró de l'hospitalitat.

5. El bon acolliment del vianant a la intempèrie

Magistral en Boccaccio és la descripció de la relació entre els protagonistes en la seva evolució profunda que va des de l'acollida compasiva del pobre desvalgut i mal arrecerat contra una intempèrie sinistra que el situa arran de la mort, fins una declaració incandescent d'amor acceptada amb eufòria. La iniciativa, com tot sovint en el *Decameró*, es troba plenament en mans de la dona:²⁶ «una dona vedova, del corpo bellissima quanto alcuna altra» que per al traductor es converteix en «una dona vídua, de les pus belles cristianes que fossen en tot lo marquesat» (167, 6-7), projectant, inconscientment així amb aquest retoc caracteritzant, a la Itàlia d'aquells temps l'heterogeneïtat racial i religiosa pròpia de la Península Ibèrica en el seu període medieval.

Boccaccio juxtaposa els dos motius - el del patrocini i el de la bona acollida del desemparat - reprenent la narració de manera que el segon esdevé concreció exemplificativa del primer, un matís que el traductor es complau en fer ressaltar intercalant, immediatament després de l'observació maliciosa ja esmentada,²⁷ un incís introductori a aquell segon: «E fon

²⁵ Vegeu *Lexikon für Theologie und Kirche* 5, 1986, 1196-1197. En aquest punt, les dades d'Amades (I 1982: 451) són errònies: el sant Julià Hospitalari és el sant de la festivitat del gener i el màrtir, representat com a caçador (AMADES IV 1984: 449-450), és el de la d'agost.

²⁶ Cal no oblidar que Boccaccio es dirigeix amb el seu llibre, especialment, a les amables dones «ristrette da' voleri, da' piaceri, da' comandamenti de' padri, delle madri, de' fratelli e de' mariti», Prefaci (4).

²⁷ «On ell hi trobà més que no cercava» (167, 4-5).

així: que en lo dit castell havia una dona vídua [...]» (167, 5-6). Es tracta doncs d'un primer pas vers la revelació de la ironia que amara la narració sencera.

Punt de partida de la relació entre Rinaldo d'Esti i aquella vídua, «del corpo bellissima», constitueix la sorpresa de la dama enfront d'uns sorolls desconcertants, percebuts mentre s'estava banyant. En l'exposició de l'encàrrec a la minyona, d'explorar l'assumpte, discrepa la versió catalana de l'original, segons el qual la dona ha d'observar exactament: «chi v'è, e qui egli è, e quel ch'e'vi fa», mentre que el traductor català escriu: «E ella sentint açò, molt meravellada,²⁸ cridà la sua sirventa, dient-li: 'Ve sus [dalt de] lo mur e veves què és açò que tan gran remor fa'» (167, 25-28). Més endavant el traductor omet l'al·lusió al bon sopar ja preparat, que fa la vídua quan decideix, compassivament, rebre el desvalgut²⁹ i, en canvi, afegeix a la invitació a prendre un bany reconfortant,³⁰ unes paraules reveladores d'una sollicitud gairebé maternal: «[...] ab virtut del qual recrearets vostres esperits» (168, 20-21). Sollicitud que torna a manifestar-se, per mà del traductor, a l'hora d'oferir els vestits del marit difunt: «E la dona, moguda de compassió, prestament li féu donar les robes del marit [...]» (168, 25-26). La caracterització del protagonista per boca d'una minyona, positivament impressionada, és lleugerament arrodonida: el Bernat ben vestit no apareix tan sols com «un bell home» sinó com un home «de gran afer [= un personatge de categoria]» (169, 12-13).

²⁸ Detall inexistent a l'original.

²⁹ «qui è questa cena, e non saria chi mangiarla» (82).

³⁰ Feta per la vídua, com puntualitza el traductor, «eixida del bany» (168, 18).

6. La declaració amorosa

La retrobada d'un Rinaldo reviscolat i presentable amb la vídua còmodament asseguda a prop de la llar³¹ inicia un canvi substancial de la relació entre hoste i senyora de la casa. La impressió, que recíprocament es fan, és immillorable. La traducció esdevé una mica precipitada. L'original diu: Rinaldo veient la dona i semblant-li d'alta condició, la saludà amb reverència;³² el traductor modifica: «viu [= veié Bernat] la dona, e parec-li dona de gran reverència, e féu-li gran honor e gràcies del benefici que fet li havia³³» (169, 17-19). Un clima d'agraïment, cordialitat i confiança creixents apropa mútuament els dos personatges. Boccaccio aprofundeix la caracterització de Rinaldo:

Egli era grande della persona, e bello e piacevole nel viso, e di maniere assai laudevoli e graziose, e giovane di mezza età (83).

caracterització que la versió catalana ofereix sota la perspectiva de la vídua: «E la dona mirant Bernat, lo qual era home [...]» (170, 8). És un Bernat no sols bell sinó «e blanc e ros,³⁴ e la sua cara bella e fresca» (170, 9-10).

De sobte l'erotisme aflora. La presència íntima d'un home bell i agradable contemplat en fruïció, intensifica «il concu-

³¹ La «camminata» on entra ell no és simplement «la cambra» (169, 17), sinó «la cambra de la llar».

³² «[...] e veggendo la donna, e da molto [= di alta condizione] parentogli, reverentemente la salutò» (83).

³³ Formulació simplificada del text de Boccaccio: «[...] e quelle grazie le quali seppe maggiori del beneficio fattogli le rendé» (83).

³⁴ La pell blanca era una part integrant d'un ideal de bellesa, tan femenina com masculina, pròpia d'uns temps en els quals el no haver de treballar a cel obert constituïa un privilegi de les classes altes: «El meu estimat», exclama l'esposa de Càntic dels Càntics (5, 10), «és blanc i vermell, sobresurt entre deu mil [...]».

piscevole appetito» que l'expectació de la visita del marquès amant ja havia excitat.³⁵ Aquest apetit concupiscent és «il disiderio della [...] donna» d'obrir els braços a un hoste, tan atractiu com inesperat, que la serventa intueix. La versió catalana accentua la primera causa de l'excitació eròtica de la vídua - la presència de Bernat - i omet la segona - la frustrada espera del marquès -:

E la dona mirant Bernat [...], e aquell mirant, com moltes voltes l'hagués guardat e d'aquell hagués sobirant alt [= plaer], la concopiscència de l'apetit carnal li entrà en l'enteniment [...] (170, 8-14).

I el problema que ella d'antuvi es planteja no és el de justificar la seva intenció, prenent consell de la minyona,³⁶ sinó de comunicar-la al seu recent elegit, per tal de conquerir-lo:

[...] desijant trobar via e manera com a Bernat poria dar entenent la sua intenció, la qual li desijava publicar (170, 14-17).

Així mateix, el traductor accentua tot seguit tan l'aspecte hedonístic d'una ocasió deparada sense compromisos desagradables, com la seva justificació per aprofitar-la:

Amiga mia, ja veus la ventura quin home m'ha amenat en casa, del qual puc haver molt plaer sense sospita de negú, e mereix-m'ho bé lo marquès, pus que així s'ha tret escarn³⁷ de mi anit [= aquesta nit] (170, 19-23).

³⁵ «[...] e già, per lo marchese che con lei dovea venire a giacersi, il concupiscevole appetito avendo desto nella mente [...]» (83).

³⁶ «[...] colla sua fante si consigliò se ben fatto le paresse che essa, poi che il marchese beffata l'avea, usasse quel bene che innanzi l'avea la fortuna mandato.» (84).

³⁷ Treure escarn = fer escarn, escarnir, burlar-se; és la traducció del «beffata l'avea», un concepte molt central en el *Decameró*. V. ANNA FONTES-BARATTO 1972: 11-44.

La declaració comença amb el llenguatge eloquent dels ulls,³⁸ cosa que el traductor registra i alhora comenta:

E la dona, haguda la sua deslberació, tornant-se'n a Bernat, amorosament lo començà a guardar, ab alegra cara e ab vista puny[i]tiva³⁹, segons los amorosos acostumen de fer, la vista dels quals continuament puny en lo cor d'ells remirant. E mirant així [...] (170, 27 - 171, 4).

Non si può negare,

comenta CASELLA (1925: 395):

la felicità di tocco con cui è dipinto in viso alla donna il desiderio occulto che la punge.

I la invitació de la mirada acompanya aviat la de la paraula. D'antuvi, una manifestació d'interès personal per l'estat d'esperit de l'hoste densifica l'ambient ja creat d'íntima confiança:

Bernat, per què estats així pensiu? ¿E sou vós home que per un cavall ne per les vestedures que us han llevades vos dejats així esmaiar?⁴⁰ Jo us prec que us conforteu on millor puscau, e estau ab esperança que vós sou en casa vostra (171, 5-10).

I tot seguit, la declaració; una declaració refinadament disfressada, ja que va dirigida a un Rinaldo que du a sobre vestits del marit difunt, circumstància que la vídua sap aprofitar per a revelar-se d'una manera inequívoca, però deixant alhora obert el camí de la retirada. El traductor la tramet amb notable fidelitat:

³⁸ «[...] la donna, al fuoco tornatasi, dove Rinaldo solo lasciato aveva, cominciato amorosamente a guardare». (84).

³⁹ Punyir: penetrar intensament l'ànim.

⁴⁰ L'exhortació a Rinaldo no és tan directa: «Non credete voi potere essere ristorato d'un cavallo, e d'alquanti panni che voi abbiate perduti?» (84).

[...] després que vós vos haveu vestides aqueixes robes qui foren del meu marit, a mi par que pròpiament vós siau aquell. E dic-vos certament que moltes voltes m'és vengut en enteniment, sinó que vergonya me'n remord,⁴¹ de besar i d'abraçar-vos,⁴² e de fet ho haguera fet força més de cent voltes anit si no fos perquè he por de fer-vos greuge (171, 11-19).⁴³

Rinaldo o Bernat copsa amb penetració el sentit del doble missatge - dels ulls i de la paraula⁴⁴ - reacciona amb rapidesa i desimboltura: «prestament ab los braços uberts la correc abraçar»⁴⁵ (171, 23-24). I això fa no «come colui che mentecatto non era», com raona Boccaccio formulant una litote, sinó, en formulació positiva:

[...] e havent gran coneixença de la sua voluntat, així com aquell qui de semblants coses era ben vesat [= avesat, habituat] (171, 21-23).

que deixa al descobert l'home de món, el seductor hàbil que se sap bellugar bé en afers eròtics. És un detall amb què el traductor enriqueix la personalitat del protagonista i que desenvolupa d'una manera conseqüent. Perquè l'eufòrica acceptació del nou amant no sols va coberta, seguint l'original, del

⁴¹ Aquest detall del pudor femení no existeix en l'original.

⁴² Boccaccio escriu: «M'è venuto stasera forse cento volte voglia d'abbracciarvi e di bacciarvi» (84).

⁴³ El pas de la cordial recomanació, feta a l'hoste, de sentir-se a casa a la confessió del desig de besar-lo i abraçar-lo, és per a Boccaccio un canvi de tema («anzi vi voglio dire *più avanti* che, veggendovi cotesti panni [...]»), mentre que per al traductor l'allegació d'una raó convincent a favor del que es recomana: «[...] e estau ab esperança que vós sou en casa vostra, e així vull que em façau compte, *car* després que vós [...]» (171, 9-11).

⁴⁴ «[...] oint les paraules de la dona e veent llampegar los seus ulls» (171, 20-21).

⁴⁵ La precipitació del gest és una pinzellada afegida: «Rinaldo [...] fattolesi incontro colle braccia aperte [...]» (84).

vel discret d'un agraïment profund,⁴⁶ capaç de conduir a una submissió il·limitada, sinó que aquesta submissió, que assoleix aquí una dimensió nova, va acompanyada d'un elogi cavalleresc i seductor, homenatge brillant a la bellesa excepcional de la dama:

A dona mia! ¿E com no pensau que com vós fósseu la pus lleja dona del món, atenent la restauració de mort que m'haveu feta, jo no us diguera de no de res que vós volguésseu? Quant més ara, que sou la pus bella dona que jo conega e aquella que jo més desijava a servir; [...] pus Déu m'ha feta tanta de gràcia que ha acordada la mia voluntat ab la vostra, me tinc per lo pus benaventurat home del món, creent que la bona ventura me sia estada favorable; per la qual cosa jo regraciú la gran gràcia que feta m'ha. E pus així és, veus-me ací, fets a mi tota vostra voluntat, car jo no vull ésser fet sinó per complir a vostre manament (171, 25 - 172, 14).

I cavaller fins a la fi, Bernat, altrament que el Rinaldo de l'original, s'acomiada ple de cortesia de la seva dama, després de la nit de plaer: «graciosament, ab gran amor son comiat pres, e d'ella obtenguda llicència, se n'anà a la vila [...]» (172, 28 - 173, 2).

Com a narrador d'escenes eròtiques és Boccaccio a tothora fi i reservat. El traductor manté aquestes característiques:

E dit açò, los véreu besar e abraçar estretament⁴⁷ [...]. E poc après se llevaren del foc, e entrant-se'n en la cambra, se meteren al llit [...]; e tant en llur deport [= plaer] estigueren fins que per los raigs de la claredat del dia foren gitats de llur so-laç⁴⁸ (172, 15-22).

⁴⁶ «[...] gran villania sarebbe la mia, se io ogni cosa che a grado vi fosse non m'ingegnassi di fare; e però contentate il piacer vostro d'abbracciarmi e di baciarmi, ché io abbracerò e bacerò voi vie più che volentieri.» (84).

⁴⁷ Aquesta apertura a la perspectiva del lector manca en l'original: «La donna [...] prestamente gli si gittò nelle braccia; e poi que mille volte [...] baciato l'ebbe, e altrettante da lui fu baciata [...]» (84).

⁴⁸ És una pinzellada plena de color, que altrament que en l'original

7. La metafísica al servei de l'eufemisme eròtic

Un element molt important de caire eufemístic en el terreny eròtic, assíduament aplicat per Boccaccio, és el llenguatge filosòfic, concretament, el de la psicologia del seu temps.⁴⁹ La present novella n'ofereix bons exemples que val la pena exposar amb cert detall.

En el punt crucial de la relació entre la vídua i el seu hoste es fa perceptible en la psique d'aquella un impuls que determina decisivament el curs ulterior dels esdeveniments relatats. Es tracta del «concupiscevole appetito», alludit també com el «disiderio [...] della donna». És un desig eròtic que acaba per posseir senceralement la protagonista: «La donna, che tutta d'amoroso disio ardeva», i que la impelleix a abraçar i a besar efusivament el seu nou amant: «[...] e poi che mille volte, disiderosamente stringendolo, baciato l'ebbe [...]». L'amor - havia definit Tomàs d'Aquino gairebé cent anys abans - «no és altra cosa que la complaença en el bé; la moció vers el bé és, emperò, el desig o la concupiscència» (I-II 25, 2c⁵⁰). O formulant aquest fènomen psíquic des d'una perspectiva lleugerament distinta, escriu:

[...] la primera immutació de l'apetit causada per l'objecte apetible és anomenada amor que no és altra cosa que la complaença en l'apetible, que és el desig (I-II 26, 2c).

conecta l'escena nocturna amb l'inici del nou dia. En Boccaccio llegim simplement: «Ma poi che ad apparire cominciò l'aurora [...]» (84), passant així al relat del que la parella fa el dia següent.

⁴⁹ És un detall que passa desapercbut a Casella quan comenta: «Ma quando il Boccaccio con ardite metafore, con felici preterizioni, con trasparenti doppisensi esprime la raffinatezza sensuale e la mordacità maliziosa del suo mondo sentimentale [...]» (1925: 404). El llenguatge filosòfic no és un llenguatge metafòric, ni basat en omissions o en el doble-sentit.

⁵⁰ Totes les cites del gran filòsof medieval són tretes de la *Summa Theologica*.

I seguint Aristòtil⁵¹ precisa Tomàs que en l'esfera del sensible la causa d'aquesta primera immutació és la percepció visual.⁵² És un punt molt remarcant per Boccaccio en la seva novel·la quan caracteritza Rinaldo, contemplat per la vídua, com a «piacevole nel viso» i fa coincidir la fiblada del «concupiscevole appetito» amb la intensa contemplació de la dama: «al quale la donna avendo più volte posto l'occhio addosso, e molto commendatolo [...]». I quan Boccaccio descriu la fruïció dels amants amb què «pienamente e molte volte, anzi che il giorno venisse, i lor disii adempierono» sembla posar-nos davant dels ulls una viscuda exemplificació d'allò que exposa Tomàs quan afirma que

[...] la concupiscència natural no pot ser infinita en la seva realització. Car s'adapta a les exigències de la naturalesa i aquesta, en realitat, va sempre orientada vers quelcom finit i concret. Per això, l'home mai no cobeja una infinita quantitat de menjar o de beguda. - Però com en la naturalesa esdevé una infinitud potencial gràcies a la successió, així també gràcies a ella esdevé que la concupiscència natural és infinita; com, per exemple, després d'haver menjat hom desitja de bell nou menjar una altra vegada i això val per a qualsevol altra exigència de la naturalesa, ja que els béns corporis d'aquesta mena un cop arribats no romanen perpètuament sinó que s'esvaeixen (I-II 30, 4c).

Una anàlisi d'altres novel·les del Decameró palesaria aquesta estreta correspondència entre la viva fantasia narrativa d'un Boccaccio, profundament coneixedor de la naturalesa humana i agut observador de la realitat social que l'entornava

⁵¹ «Com la benevolència constitueix el començament de l'amistat, així també el plaer visual el de l'amor» (*Ètica* IX 5: 1167a 4). Cf. Meier 1912: 59.

⁵² «La visió corporal constitueix l'inici de l'amor sensible» (I-II 27, 2c). En un pla més metafísic indica, d'acord amb la concepció exposada, que «l'apetit sensitiu és la inclinació que segueix l'aprehensió sensitiva» (I 81, 2c).

i la reflexió psicològica i metafísica d'un pensament tal com podem trobar exposat en la *Summa Theologica* d'un Tomàs d'Aquino. Aquest presenta la trama interna d'allò que el novel·lista percep i relata o, inversament, el novel·lista transposa en la càlida concreció de la vida de cada dia els grans principis abstractes del pensador teòleg. En un punt neuràlgic, emperò, es fa evident una incompatibilitat insuperable: mentre el gran dominicà ens ofereix un harmònic edifici intel·lectual, d'una coherència inexpugnable, presentant-nos una creació subordinada al seu creador, sense evasions possibles, el gran literari, amb somriure sorneguer, ens posa al descobert, una i altra vegada, les discrepàncies irremeiables entre la naturalesa real de l'home i els motllos institucionals, codis de la societat i models religiosos. Mentre el «Doctor Angèlic» afirma que Déu és el darrer fi de la voluntat (II-II 122, 2c) i de la ment humanes (II-II 184, 1c), Boccaccio, parodiant malignament la pietat medieval, lloa per boca d'un cercle fictici de narradors, una vídua «che saputo aveva pigliare il bene che Iddio a casa l'aveva mandato», al·ludint així no el bé suprèm del tomisme sinó, simplement, la «buona notte» disfrutada amb l'hoste.

Questo mondo superficiale,

comenta DE SANCTIS sobre el món descrit en el Decameró (1949: 322),

appunto perché vuoto di forze interne e spirituali, non ha serietà di mezzi e di scopi. Ciò che lo move non è Dio né la scienza, non l'amore unitivo dell'intelletto e dell'atto, la grande base del medio evo; ma è l'istinto o l'inclinazione naturale.

Allò que d'antuvi no semblava ser altra cosa que un llenguatge eufemístic, púdicament encobridor de la realitat humana, es revela com a posició crítica interpretadora d'aquesta realitat mateixa. El desplaçament intel·lectual del teocentrisme de

l'Edat Mitjana vers una antropologia profana renaixentista es fa perceptible.

8. El llenguatge psicològic en la versió catalana

El traductor o traductors catalans incorporen sense reserves a llur versió el llenguatge psicològic en la seva doble funció d'eufemisme púdic i crítica interpretadora. El domini d'aquest llenguatge i la compenetració amb l'autor que tradueixen els atorguen un ample marge de llibertat que saben aprofitar en llur tasca. Concretament en la novel·la que s'analitza, el «concupiscevole appetito» és «la concopiscència de l'apetit carnal» (170, 13-14) o simplement «l'apetit de la dona» (170, 24-25). La versió catalana accentua el component hedonístic de la relació eròtica, que un Tomàs d'Aquino acull plenament definint la concupiscència com l'apetit a la delectació del bé sensible» (I-II 30, 1c), quan afegeix a l'original: «[...] e d'aquell [de Bernat] hagués [la vídua] sobirant alt [= plaer]» (170, 12-13), i quan, més endavant, intercala a les paraules que la vídua dirigeix a la serventa, la ponderació: «[...] ja veus la ventura quin home m'ha amenat en casa, del qual puc haver molt plaer [...]» (170, 20-21).⁵³ En aquest context eròtic, la versió catalana hi fa entrar el concepte de voluntat: «[...] los véreu besar i abraçar estretament ab gran voluntat» (172, 15-16) ... «se meteren al llit, on tot llur desig ab gran voluntat compliren» (18-20). Tomàs d'Aquino ja havia observat que «la voluntat es troba al mig entre la raó i allò que és concupiscible i que pot ser moguda per l'una i l'altre» (II-II 155, 3 ad 2).

⁵³ De caire fortament hedonístic són les breus i iròniques pinzellades amb què és descrita la nit d'amor dels protagonistes, per bé que aquí no es pugui parlar de metafísica: «[...] e tant en llur deport [= plaer] estigueren fins que per los raigs de la claredat del dia foren gitats de llur solaç» (172, 20-23).

Amb aquesta adició conceptual el traductor català deixa ben clar quina és l'opció de la parella protagonista.

9. Conclusions

Francesc Vallverdú, l'autor de la traducció moderna del Decameró, té raó quan ens prevé dels errors de la versió catalana del 1429.⁵⁴ L'anàlisi amb deteniment d'una sola novel·la en deixa al descobert l'existència d'alguns. Els uns deriven d'un malentès de la llengua original, altres són producte d'incúria o decisions precipitades. Ells creen una certa confusió o, almenys, desvirtuen el text original. Tanmateix, una lectura atenta palesa que el traductor o traductors tenen a tothora una concepció molt lliure de llur tasca: no és desconeixement o despreocupació el que sovint els fa suprimir un detall, afegir-ne d'altres, simplificar o amplificar el text que treballen, arrondir caracteritzacions o explicitar connexions, més o menys implícites, de la trama novel·lística. Copsen perfectament i apliquen amb gran llibertat el mètode de Boccaccio de l'eufemisme metafísic en el pla eròtic, revelador alhora d'una crítica a la cosmovisió cristiana medieval. Són totes elles, senzillament, opcions conscients i lliures, dutes a terme amb coneixement profund de l'obra que volen trametre a llur públic, fidels a tothora a la intenció de fons del seu autor, intenció que comprenen i comparteixen sense reserves, amb tot el seu humorisme escèptic, profundament humà, i amb tota la seva força crítica. Podem doncs compartir el judici de Casella quan afirma que són traductors i intèrprets alhora i que, passant el Decameró a la llengua pròpia, el creen de nou. I gràcies a aquesta tasca lliure, madura i intel·ligent, unes dècades després de l'aparició de l'original, «[...] squillò sonora anche in Catalogna la gioviale risata del Boccaccio» (1925: 410).

⁵⁴ «[...] els errors de traducció són molt més nombrosos que no indiquen els seus panegiristes» (1984: 11).

10. Bibliografia

- AMADES, JOAN: *Costumari Català: el curs de l'any*, Barcelona: Salvat Editores; Edicions 62, 1982 (I) - 1983 (V).
- BOCCACCIO, GIOVANNI: *Decameron*, a cura di Enrico Bianchi, Carlo Salinari, Natalino Sapegno, Milà; Nàpols: Riccardo Riccardi Editore, 1952 (La Letteratura Italiana; Storia e Testi; Volume 8).
- MASSÓ I TORRENTS, JAUME: *Joan Boccaccio: Decameron, Traducció Catalana*, Nova York: The Hispanic Society of America, 1910.
- BOCCACCIO, JOAN: *Decameró: versió catalana de 1427*, introducció de Carles Riba, Barcelona: Editorial Barcino, 1926 (Volum I) i 1928 (Volum II) (Els nostres clàssics; 8 i 17).
- Decameró*, traducció i notes de Francesc Vallverdú, Barcelona: Edicions 62, 1984 (Col·lecció «Les millors obres de la literatura universal»; 35, vol. I/II).
- BATTISTI, CARLO / ALESSIO, GIOVANNI: *Dizionario Etimologico Italiano II*, Florència: G. Barbèra Editore, 1951.
- BOURLAND, CAROLINE BROWN: «Boccaccio and the 'Decameron' in Castilian and Catalan Literature», in: *Revue Hispanique: The Hispanic Society of America* 12 (1905), 25-32.
- BRANCA, VITTORE: *Boccaccio medievale*, quarta edició accresciuta, Firenze: G. C. Sansoni editore, 1975.
- CASELLA, MARIO: «La versione catalana del 'Decamerone'», in: *Archivum Romanicum: Nuova Rivista di Filologia Romanza* 9 (1925; Ginebra), 388-412.
- DE SANCTIS, FRANCESCO: *Storia della Letteratura Italiana*, a cura di Benedetto Croce, Volume I, Bari: Gius. Laterza & Figli, 1949.
- Els nostres clàssics, 8 i 17: v. BOCCACCIO.

- FONTES-BARATTO, ANNA: «Le thème de la beffa dans le Décaméron», in: ROCHON, ANDRÉ: *Formes et significations de la «beffa» dans la littérature italienne de la Renaissance*, París: Université de la Sorbonne Nouvelle, 1972, 11-44.
- HAUVETTE, HENRI: *Boccacce: Étude Biographique et Littéraire*, París: Librairie Armand Colin, 1914.
- LANDAU, MARCUS: *Die Quellen des Dekameron*, Stuttgart: August Prandel, 1884.
- Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg (Breisgau): Herder, 1986.
- MASSÓ I TORRENTS, JAUME: v. BOCCACCIO.
- MEIER, MATTHIAS: *Die Lehre des Thomas von Aquino De passionibus animae in quellenanalytischer Darstellung*, Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1912 (Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters; XI, 2).
- Ó CUILLEANÁIN, CORMAC: *Religion and the Clergy in Boccaccio's Decameron*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1984.
- RIBA, CARLES (traductor): *Homer, L'Odissea*, Barcelona: Editorial Alpha, 1953.
- RIQUER, MARTÍ DE: *Història de la Literatura Catalana*, vol. II, Barcelona: Ariel, 1980.
- SOBREQUÉS, SANTIAGO: *Historia de España y América social y económica*, dirigida por Jaume Vicens Vives, Vol. II, *Baja Edad Media, Reyes Católicos, Descubrimientos*, Barcelona: Libros Vicens-Bolsillo, 1972.
- TOMÀS D'AQUINO: *SUMMA THEOLOGICA*, Roma: S. C. de Propaganda Fide, 1988/1906.
- VALLVERDÚ, FRANCESC: v. BOCCACCIO.
- VORAGINE, JACOBUS A: *Legenda Aurea*, editor Th. Graesse, Osnabrück: Otto Zeller Verlag, 1969 = 1890 (reprint).